

ПЕРСОНАЖНИЙ КОД КУМУЛЯТИВНОЇ КАЗКИ: ВЕДМІДЬ

Ольга Требик

УДК 82-343:82.09

Джерельний матеріал статті — тексти українських кумулятивних казок: «Цап та коза» (два варіанти), «Рукавичка» (4 варіанти), «Коза-дереза» (3 варіанти), «Лисичка, кіт, вовк, медвідь і кабан» (3 варіанти), «Лисичка-кума» (2 варіанти), «Лисичка, зайчик, вовчик, ведмідь і якілко» (4 варіанти), «Як звірі голосили по бабі», «Як звірі хату будували», «Солом'яний бичок», «Дід, баба, куріпка, зайчик, лисиця та ведмідь», «Як чоловік і ведмідь газдували», «Довгомудик». Досліджено образ ведмедя; зв'язок цього персонажа з іншими героями казки. Проаналізовано кумулятивні структури, їх види, функції кумуляції. Наведено порівняльні характеристики структури різних варіантів казок одного типу, що дають уявлення про схожість і відмінність кожного варіанта.

Ключові слова: ведмідь, кумулятивна казка, номінація, функції казкового персонажа.

The source material of the article includes the texts of such Ukrainian cumulative fairy tales: *Goat and Nanny Goat* (2 variants), *Mitten* (4 variants), *Koza-Dereza* (3 variants), *Fox, Cat, Wolf, Bear and Wild Boar* (3 variants), *Fox — Godmother of the Child* (2 variants), *Fox, Little Hare, Wolf, Bear and Bird* (4 variants), *How the Animals have Lamented for Old Woman*, *How the Beasts have been Building the House*, *Straw Steer*, *Old Man*, *Old Woman*, *Partridge*, *Little Hare*, *a Fox and a Bear*, *How a Man and a Bear have Kept House*, *Dovhomudyk*. The bear image, its connection with the other characters of the tale are investigated. Cumulative structures, their types, functions of cumulation are analysed. The comparative characteristics of the structure of various variants of fairy tales of the same type are presented. They give an idea of the similarity and difference of each variant.

Keywords: a bear, cumulative fairy tale, nomination, functions of fairy tale character.

Ведмідь — один з основних персонажів народної зоології, який наділяється антропоморфними рисами, символікою родючості, здоров'я, сили й часто-густо виконує роль голови серед лісових звірів. Ведмідь найбільш близький до вовка, з яким його об'єднують подібні демонологічні й інші повір'я. Має символічну паралель із кішкою. Найяскравіше і найрізноманітніше образ ведмедя представлений у східних і південних слов'ян [2].

Образ ведмедя — уособлення багатства, достатку, родючості та плодючості. Йому притаманна шлюбна символіка. На весіллі, Масницях, під час Великодніх свят ряджений ведмідь (чоловік у перевернутому кожусі) є своєрідним побажанням здоров'я, благополуччя, врожайності, плодючості його учасникам [4].

За народним сонником, якщо дівчині приснився ведмідь, її очікує дружба, наречений і весілля. Древні слов'яни боялися ведмедя і через табу вимовляли його ім'я давали йому несправжні назви: «сам, мірошник, чорний звір, лісовик, кошлатий, куций, старий, овсяник,

бортник, костоправ, бурмило, господар, клишоногий, хазяїн, вуйко, Попович тощо» [5].

Під час аналізу основних збірників українських народних казок я виявила 24 казки, в яких є персонаж ведмідь: «Цап та коза» (АТ 2015) [1, с. 429], «Казка про дідового півника і бабину курочку» (АТ 2015) [1, с. 435], «Рукавичка» (АТ 282) [1, с. 465], «Звірі в рукавичці» (АТ 282) [1, с. 467], «Кінська голова» (АТ 282) [1, с. 468], «Медвідь і жителі конячої голови» (АТ 282) [1, с. 469], «Коза-дереза» (АТ 212) [1, с. 353], «Коза в заячій хаті» (АТ 212) [1, с. 359], «Як півник вигнав лиску з зайчикової хатки» (АТ 212) [1, с. 365], «Лисичка, кіт, вовк, медвідь і кабан» (АТ 103) [3, с. 22–23], «Пан коцький» (АТ 103) [3, с. 23–25], «Пес-швець і вовк-різник» (АТ 102, 103, 104) [1, с. 154], «Лисичка-кума» (АТ 15) [1, с. 58–59], «Медвідь і медведиха» (АТ 15) [1, с. 59–60], «Лисичка, зайчик, вовчик, ведмідь і якілко» (АТ 20, 21) [1, с. 62–63], «Лисичка, вовчик, ведмедик, свинка, зайчик і кішечка» (АТ 20, 21)

[1, с. 63–65], «Як звірі ходили пастиись у золоте просо» (АТ 20, 21) [1, с. 65–66], «Як звірі ходили за моря сонця шукати» (АТ 20, 21) [1, с. 67], «Як звірі голосили по бабі» (АТ 37) [1, с. 73–76], «Як звірі хату будували» (АТ 130) [1, с. 230], «Солом'яний бичок» (АТ 1049) [1, с. 280], «Дід, баба, куріпка, зайчик, лисиця та ведмідь» (АТ 158) [1, с. 284], «Як чоловік і ведмідь газдували» (АТ 170) [1, с. 307], «Довгомудик» (АТ 210) [1, с. 341].

Ведмідь є головним персонажем або одним із головних персонажів у дев'яти сюжетах (шістнадцять казок):

АТ 282. Добре відомий сюжет про жителів лісу, які знайшли загублену рукавичку та вирішили в ній жити. Тварини вітаються одне з одним перед входом до рукавички, привітно взаємодіють. Тварини в цьому сюжеті мають подвійне ім'я, тобто через ім'я розкривається алегоричність цих образів. У першому варіанті [1, с. 465] наш персонаж зветься ведмідь-набрідь, тобто він подорожній, що ходить лісом і, натрапивши на рукавичку, вирішує в ній жити. Але одразу після входу ведмедя йде стрілець та обриває щастя наших друзів.

У другому варіанті персонаж [1, с. 467] має ім'я ведмідь-давило. За розвитком сюжету варіант казки майже не відрізняється від попереднього. Інша лише функція персонажа ведмедя: він наступає лапою та давить усіх персонажів у рукавичці. Тобто наявний дисонанс між розміром рукавички і лапою ведмедя, який цілком міг роздавити рукавицю.

У третьому варіанті [1, с. 468] майбутнім житлом стає кінська голова, що лежить у полі. Під час входу до конячої голови персонажі називають її «палата», або «палато-палатонька». Така назва символічно описує простір. Вочевидь, це приклад чарівної трансформації простору, коли зовні невеликий предмет має властивість бути доволі просторим зсередини. Такий художній прийом притаманний українській казковій традиції¹.

Ведмідь з'являється наприкінці казки, позиціонує себе під іменем «Я всіх-вас давун», після чого сідає на кінську голову та давить усіх чотирьох персонажів, а саме: мишу, жабу, зайця і лиса.

Четвертий варіант [1, с. 469] нічим не відрізняється від попереднього, окрім імен персонажів:

Третій варіант	Четвертий варіант
Мишка-норишка	Мишка-гризушка
Жабонька-кваконька	Жаба-ряба
На горі підскакун	Зайчик-косолапчик
Лис-курижерун	Лисичка-сестричка
Вас-всіх давун	Ваш король і правитель

Імена персонажів символізують їхні характеристики. Ведмідь постає в казці правителем лісу, який може всіх підкорити власній волі.

АТ 15. Перший варіант [1, с. 58–59] описує лисицю, котра після невдалого досвіду спілкування з бджолами (розпухла морда від укусів) вирішує поласувати медом способом ведмедя. Вона називає його братиком для того, щоб подружитися, пропонує стати його господинею, просить, щоб він не мурко-

тів так страшно. Тобто ричання ведмедя вона порівнює з муркотінням. Потрапивши до хати, вона ласує з ведмедем одним вуликом меду, який він приніс. Завбачливий ведмідь відкладає один вулик на зиму. Лисиці дуже кортить меду, вона робить вигляд, що її кличуть бути кумою, а сама, поки ведмідь спить, ласує медом. Під час підбору імен для хрещеників ведмідь запідозрив лисицю в зраді. Вона називає його луб'я (стара людина).

У кінці казки ведмідь хоче з'їсти лисицю, але вона втікає.

Другий варіант («Медвідь і медведиха») [1, с. 59–60] оповідає про сімейні стосунки ведмедів. Ведмідь хазяйнує — рубає дрова, а ведмедичка лежить на печі. Вона ошукує його так само, як це в попередньому варіанті робить лисиця. Казка продовжується позицією ведмедички ловити рибу за допомогою хвоста. Ведмідь розгадує хитрість дружини і вбиває її.

АТ 20, 21 («Лисичка, зайчик, вовчик, ведмідь і якілько»). Перший варіант [1, с. 62–63] описує лисицю, яка збирає тварин на «богомільчку». Цікавою особливістю є те, що персонажі просять дозволу в лисички піти з нею, причому це роблять не лише слабші за лисицю тварини, а й ведмідь. Коли ж звірі потрапляють в яму, лисиця пропонує з'їсти тварину із найгіршим ім'ям. Виявляється, що саме у ведмедя погане ім'я, бо воно не подвійне, а тому в казці його назвали «ведмідь-погане». Далі казка продовжується без участі нашого персонажа.

У другому варіанті («Лисичка, вовчик, ведмедик, свинка, зайчик і кішечка») [1, с. 63–65] описані ті самі події, але не вказано причини збору тварин. Лисиця пропонує з'їсти ведмедя не через ім'я, а через те, що він неповороткий. Оскільки ведмідь сильніший від лисиці, то вона бореться проти нього спільно з вовком. Далі лисиця позбувається героїв брехнею та з'їдає їх. Через жадібність підбирає всі зустрічні предмети: «балабайка», «глекчик повен молока», в який вона необачливо встромляє голову. Засліплена злістю помирає, утопившись. Попередньо веде односторонній діалог із глекчиком, якому погрожує розправою. Її монолог має кумулятивну форму.

Цей варіант відрізняється від двох попередніх [1, с. 65–66] зачином, де описується, що лисиця приєдналася до свинок, які крокували до золотого проса, щоб поїсти. Цікавою відмінністю є те, що ведмідь у казці номінується як ведмедик-братик. Під час голодування першим у цьому варіанті з'їдають не ведмедя, а зайця. Далі ситуація така сама, як у попере-

дньому варіанті, але ведмедя засуджують за те, що він гладкий і має великі лапи.

Четвертий варіант («Як звірі ходили за моря сонця шукати») описує тварин, що прямують до моря у пошуках сонця [1, с. 67]. Першим персонажем є свинка, до неї приєднується вовк, а згодом ведмідь. Тварини по черзі потрапляли до ями, де й помирали, бо їх з'їла лисиця. Порядок поїдання був від найменшого за розміром до найбільшого, отже ведмідь був останньою ланкою.

АТ 37 («Як звірі голосили по бабі»). Цей сюжет розповідає про діда, в якого померла баба. За нею слід було голосити. Але голосити було нікому, адже люди боялися диких звірів (хата була біля лісу) або не хотіли йти, бо чоловік був небагатим [1, с. 73–76]. З огляду на те, що дід все життя прожив із тваринами, він і вирішив шукати виконавця для голосіння серед них. Першому, кому він запропонував оголосити, був ведмідь. Останній не впорався з цим завданням. Одна лисиця в своїй пісні жалібно голосила за померлою бабою.

АТ 130 («Як звірі хату будували»). Ця казка зафіксована в одному варіанті [1, с. 230]. Вона описує такі події: домашні тварини збираються у зграю, роблять будинок та захищають її від диких тварин. На бій посилають саме ведмедя, бо найсильніший. Він програє, і жителі лісу відступають.

АТ 1049 — сюжет «Солом'яний бичок» [1, с. 280]. Ведмідь першим натрапив на бичка і намагався його з'їсти, але опинився у пастці діда і баби.

АТ 158 представлений лише однією казкою «Дід, баба, куріпка, зайчик, лисиця та ведмідь» [1, с. 284]. Під час дороги на базар тварини просяться на возик до діда в такій послідовності: зайчик, лисичка, вовк, ведмідь. Вони приносять дідові різні дари: ведмідь — колоду меду. Дід боїться тварин і звертається до лисиці по допомогу. Вона розганяє всіх звірів. Ведмедя налякала новина, що йдуть стрільці. На цьому казка обривається.

АТ 170 («Як чоловік і ведмідь газдували»). Злиденність наштовхує діда на думку про те,

Розвідки та матеріали

що можна газдувати в лісі [1, с. 307]. Тому за зиму він вирубує ліс. Навесні, коли дід зібрався сіяти ліс, приходить його правитель — ведмідь. Чоловік домовляється, що половину майна (врожаю) віддаватиме ведмедю. Під час постійного неправильного вибору частини врожаю ведмідь опиняється в дурнях. Обурившись сильно на чоловіка, ведмідь хоче його вбити, але злякавшись, просить у нього допо-

моги. Лисиця вчить діда, як ошукати ведмедя. Казка закінчується смертю останнього.

АТ 210 («Довгомудик»). До чоловіка повадився довгомудик красти ріпу [1, с. 341]. Щоб вбити і відвадити довгомудика, на допомогу дідові приходять такі предмети і персонажі: довбня — ведмідь — вовк — личко — жолудь. Ведмідь злякався звуків довбні, почав утікати, а за ним біжить вовк.

Назва казки	Кількість ланок	Кумулятивна структура	Перелік основних персонажів	Персонаж, ворог ведмедя
«Рукавичка»	7	T1(a1, a1+2, a1+2+3, a1+2+3+4, a1+2+3+4+5, a1+2+3+4+5+6, a1+2+3+4+5+6+7) T2	1 — жабка-скрекотушка, 2 — мишка-скряботушка, 3 — зайчик-лапанчик, 4 — лисичка, 5 — вовчик, 6 — ведмідь-набрідь, 7 — кабан-неклан.	Стілець
«Звірі в рукавичці»	10	T1 (a1, a2+1, a1+2+3, a1+2+3+4, a1+2+3+4+5, a[1+2+3+4+5+]6, a[1+2+3+4+5+6+]7, a[1+2+3+4+5+6+7+]8, a[1+2+3+4+5+6+7+8+]9, a[1+2+3+4+5+6+7+8+9+]10) T2	1 — мишка-синичка, 2 — жабка-тихонька, 3 — курочка-рябушечка, 4 — півничок-заволозденький, 5 — уточка-ташечка, 6 — селезничок-касатичок, 7 — зайчик-степанчик, 8 — лисичка-сестричка, 9 — вовк-гаврило, 10 — ведмідь-давило.	Власна незграбність
«Кінська голова»	5	T1 (a1, a1+2, a1+2+3, a1+2+3+4, a1+2+3+4+5) T2	1 — мишка-норишка, 2 — жабонька-кваконька, 3 — куций зайчик, 4 — лис курижерун, 5 — медвідь.	Власна незграбність
«Медвідь і жителі конячої голови»	5	T1 (a1, a1+2, a1+2+3, a1+2+3+4, a1+2+3+4+5) T2	1 — земляна жаба, 2 — польова миша, 3 — заець, 4 — лисичка, 5 — медвідь.	Власна незграбність
«Лисичка-кума»	3	T1 (a1+2, a1+2, a1+2) T2	1 — лисиця, 2 — ведмідь	Лисиця

«Медвідь і медведиха»	6	T1 (a1+2, a1+2, a1+2) (b1+2, b1+2, b1+2) T2	1 – медведиця, 2 – медвідь	Медведиця
«Лисичка, зайчик, вовчик, ведмідь і якілко»	7	T1 (a1+2, a1+3 a1+4) T2 (b1+5, b1+5, b1+5, b1+5) T3	1 – лисичка-сестричка, 2 – зайчик Степанчик, 3 – вовчик-братик, 4 – ведмідь, 5 – якілко	Лисичка
«Лисичка, вовчик, ведмедик, свинка, зайчик і кішечка»	16	T1 (a1+2, a3 a4, a5) (b5, b4, b3, b2, b1) (c4, c3, c2) T2 (d1, d1, d1, d1)	1 – лисичка, 2 – вовчик, 3 – ведмедик, 4 – свинка, 5 – зайчик	Лисичка
«Як звірі ходили пастиись у золоте просо»	14	T1 (a2+1, a2+3 a2+4, a2+5) (b2, b2, b4, b1+5) (c1+5, c1+4, c1+3) T2 (d1, d1, d1)	1 – лисичка, 2 – свинки-сестрички, 3 – вовчик-братик, 4 – ведмедик-братик, 5 – зайчик	Лисичка
«Як звірі ходили за моря сонця шукати»	6	(a1+2, a1+3, a1+4, a1+5, a1+6, a1+7) T1	1 – свинка, 2 – вовк, 3 – ведмідь, 4 – заєць, 5 – зайчик, 6 – курочка да петушок, 7 – лисиця	Лисичка
«Як звірі голосили по бабі»	3	T1 (a1+2, a1+3, a1+4) T2	1 – дід, 2 – медвідь, 3 – вовк, 4 – лисиця	Незнання, незграбність
«Як звірі хату будували»	22/23	T1 (a1, a1+2, a1+3, a1+4 [a1+5]) (b1+5, b2, b5, b2, b4+3, b3, b2, b4, b1+2+3+4 +5) (c3, c2, c2, c5) T2 (d1, d4, d5, d3, d2) T3	1 – віл, 2 – півень та качка, 3 – кіт, 4 – баран, 5 – свиня, 6 – медвідь	Домашні тварини
«Солом'яний бичок»	11/12	T1 (a1+2, a1+3 a1+4, [a1+5]) (b1+2, b1+3, b1+4, b1+5) (c1+2, c1+3, c1+4, c1+5) T2	1 – солом'яний бичок, 2 – ведмідь, 3 – вовк, 4 – лисичка, 5 – зайчик, 6 – дід	Дід
«Дід, баба, куріпка, зайчик, лисиця та ведмідь»	16	T1 (a1+2, a1+3, a1+4, a1+5) (b2, b3, b4, b5) (c2, c3, c4, c5) T2 (c2, c3, c4, c5)	1 – дід, 2 – зайчик, 3 – лисичка, 4 – вовчик, 5 – ведмідь	Дід

Розвідки та матеріали

«Як чоловік і ведмідь газдували»	10	T1 (a1+2, a1+2) (b3, b3, b3, b3) (b3, b3, b3, b3) T2	1 — чоловік, 2 — ведмідь, 3 — лисиця	Лисиця
«Довгомудик»	16	T1 (a1+2, a1+3, a1+4, a1+5, a1+6) (b6, b5, b2, b3, b1) (c6+7, c6+7, c5+7, c1+7, c3+1, c4) T2	1 — чоловік, 2 — довбня, 3 — ведмідь, 4 — вовк, 5 — личко, 6 — жолудь, 7 — довгомудик	Довгомудик

Ведмідь є другорядним персонажем трьох сюжетів (вісім казок):

АТ 2015. «Цап та коза» [1, с. 429], «Казка про дідового півника і бабину курочку» [1, с. 435].

АТ 212. «Коза-дереза» [1, с. 353], «Коза в заячій хаті» [1, с. 359], «Як півник вигнав лиску з зайчикової хатки» [1, с. 365].

АТ 103. «Лисичка, кіт, вовк, медвідь и кабан» [3, с. 22–23], «Пан коцький» [3, с. 23–25], «Пес-швець і вовк-різник» [1, с. 154].

АТ 2015. Це історія [1, с. 429] про довгу низку відсилянь одних героїв до наступних із метою подолання попередніх: цап — коза — вовк — люди — ведмідь — дуб — топор — камінь — огонь — вода — віл — довбня — черви — кури — шулік. Тобто, ведмедя відряджають нападати на людей, а дуб має підкорити ведмедя тощо.

У другому варіанті [1, с. 435] описується історія півня, що зібрав до зграї лісових тварин (серед яких є ведмідь) та отримує винагороду від царя. Ведмідь через голод приєднується до зграї та виконує доручення півня, а вже у стайні всіх вбиває.

АТ 212 («Коза-дереза»). У цьому варіанті [1, с. 353] відомої казки про норавливу козу ведмідь виконує роль тварини-помічника в боротьбі з нею. Але він безсилий перед хитрою домашньою твариною.

У другому варіанті [1, с. 359] аналізований персонаж перший, у кого слабкий зайчик просить допомоги у вигоні кози, але це йому не вдається. І лисиця нападає на козу своїх воїнів — шершнів.

У третьому варіанті [1, с. 365] ведмідь разом з іншими дикими і домашніми тваринами (псом, зайчиком, биком, півнем) виявляється безсилим у боротьбі з лисицею.

АТ 103. Казка «Лисичка, кіт, вовк, медвідь і кабан» розповідає про kota і лисичку, які почали жити разом. Проти них полюють вовк, ведмідь і кабан [3, с. 22–23]. Ведмідь у цій казці представлений іменем «пан Кудлач». Це прізвисько характеризує його зовнішність.

Другий варіант «Пан Коцький» [3, с. 23–25] схожий із попереднім, але тут лисиця настільки вдало намовляє тварин, що вони надзвичайно бояться kota і приносять дари. Зокрема, ведмідь — діжку меду. Украй наляканий, він лізе на дерево, що ламається.

Третій варіант «Пес-швець і вовк-різник» [1, с. 154] описує боротьбу домашніх тварин проти диких. Казка починається зустрічю пса і вовка. Пес обіцяв пошити вовку чоботи, і коли вовк дізнається, чи виконав той роботу, щоразу діалог повторюється: «А зшив ти мені чоботи?» А він каже: «Ні». — «А чому?» — «Бо то пусте було та й ся порвало». А вовк каже: «Та й з чого ж би добрі чоботи?» — «Де би-с найшов бика ситого». — «Я, — каже, — тямую, іди зо мною». Пішли та й знов того бика з'їв вовк: «Лишаю тобі м'ясо на харч, а шкіри на чоботи, аби-с мені зробив». Вовк захотів помститися, набрав у команду ведмедя, дикого кабана, пса, kota і когута. Казка закінчується балаганом: вепра щось вкусило, він стрибнув на ведмедя і вовка, ось вони і стали переможеними.

Назва казки	Кількість ланок	Кумулятивна структура	Перелік основних персонажів	Персонаж, ворог ведмедя
«Цап та коза»	10	T1 (a1+2, a1+3+2, a1+4+3+2, a1+5+4+3+2, a1+6+5+4+3+2, a1+7+6+5+4+3+2, a1+8+7+6+5+4+3+2, a1+9+8+7+6+5+4+3+2, a1+10+9+8+7+6+5+4+3+2, a1+11+10+9+8+7+6+5+4+3+2, a1+12+11+10+9+8+7+6+5+4+3+2, a1+13+12+11+10+9+8+7+6+5+4+3+2, a1+14+13+12+11+10+9+8+7+6+5+4+3+2) (b15+14+13+12+11+10+9+8+7+6+5+4+3+2+1) T2	1 – цап, 2 – коза, 3 – вовк, 4 – люди, 5 – ведмідь, 6 – дуб, 7 – топор, 8 – камінь, 9 – огонь, 10 – вода, 11 – віл, 12 – довбня, 13 – черви, 14 – кури, 15 – шульпик	Люди
«Казка про дідового півника і бабину курочку»	8	T1 (a1, a1+2, a1+2+3, a1+2+3+4) T2 (b1+2, b1+3, b1+4, b1) T3	1 – півник, 2 – ведмідь, 3 – вовк, 4 – лисиця	Цар
«Коза-дереза»	10	T1 (a1+3+2, a1+3+2, a1+4+2, a1+2) T1 (b5+2, b5+2+6, b5+2+7, b5+2+8, b5+2+9, b5+2+10)	1 – дід, 2 – кози, 3 – дочки, 4 – баба, 5 – лисичка, 6 – вовчок, 7 – ведмідь, 8 – лев, 9 – зайчик-степанчик, 10 – півень	Коза, страх
«Коза в заячій хаті»	4	T1 (a1+2, a1+2+3, a1+2+4, a1+2+5) T2	1 – коза, 2 – заєць, 3 – ведмідь, 4 – вовк, 5 – лисиця	Коза, страх
«Як півник вигнав лиску з зайчикової хатки»	5	T1 (a2+3, a2+3+1, a2+4+1, a2+5+1, a2+6+1)	1 – лиска, 2 – зайчик, 3 – пси, 4 – медвідь, 5 – бик, 6 – когут	Коза, страх

Розвідки та матеріали

«Лисичка, кіт, вовк, ведмідь и кабан»	6	T1 (a1+3, a1+4, a1+5) T2 (b2+5, b2+4, b2+3)	1 — лисичка-вдовичка, 2 — кіт (премудрий Соломон), 3 — вовк (пан Козловський), 4 — ведмідь (пан Кудлач), 5 — кабан (пан Рилач)	Кіт, страх
«Пан Коцький»	11	T1 (a3, a6, a4, a5) T2 (b5, b6, b4) T3 (c6, c5, c4, c3)	1 — пан Коцький, 2 — лисичка, 3 — зайчик, 4 — вовк, 5 — ведмідь, 6 — дикий кабан	Кіт, страх
«Пес-швець і вовк-різник»	9	T1 (a2+1, a2+1, a2+1) T2 (b2, b2, b2) T3 (c4+6, c4+5, c4+2+3)	1 — пес-швець, 2 — вовк-різник, 3 — когут, 4 — кіт, 5 — ведмідь, 6 — дикий вепр	Кіт, страх

Номінація ведмедя:

«Ведмідь» [1, с. 429, 435, 465, 467, 58–59, 67, 280, 284, 307, 341], «ведмідь-давило» [1, с. 467, 353, 359], «ведмідь-набрідь» [1, с. 465], «медвідь» [1, с. 468, 469, 365, 154, 59–60, 73–76; 3, с. 22–23, 23–25], «ведмідь (пан Кудлач)» [3, с. 22–23], «медведиха» [1, с. 59–60], «ведмідь-погане» [1, с. 62–63], «ведмедик» [1, с. 63–65]. У кумулятивних казках півника характеризують такими епітетами: «братик» [1, с. 65–66], «погане» [1, с. 62–63].

Здійснений аналіз казкових варіантів дає підстави зробити такі висновки:

1. Персонаж ведмідь часто постає як неповороткий, грізний, недалекоглядний, через що нерідко потрапляє в халепи.
2. Зазвичай вороги ведмедя — лисичка, домашні тварини, людина.
3. Ведмідь найчастіше не виконує провідних ролей у казці. Навіть і якщо він є головним персонажем, у нього мало реплік і він не приймає вольових рішень.
4. Як головний персонаж, ведмідь часто завершує кульмінацію і казковий сюжет своїми діями, а саме — роздає тварин або ж тварини здобувають над ним перемогу.
5. Хоча ведмідь в уявленнях і віруваннях є символом міцності, все ж він програє більш слабким, але хитрим і мудрим мешканцям лісу, а також домашнім тваринам.

В українській казковій традиції, передусім у кумулятивних казках, ведмідь є популярним персонажем. У багатьох культурах образ ведмедя символізує силу, проте тексти казок не відображають цих уявлень, де ведмідь найчастіше постає дурним і незграбним звіром.

Примітка

¹ Пор. із казкою «Кобиляча голова» [Призабуті казки: Українські народні казки Придніпрянщини / збір. й опрац. О. Мак. Торонто : Нашим дітям,

1977. С. 14–29; Золота книга казок: Українські народні казки / упоряд. Л. Дунаєвська. Київ : Веселка, 1990. С. 294–297].

Джерела та література

1. Березовський І. П. Українські народні казки про тварин. *Казки про тварин*. Київ : Наукова думка, 1979.

2. Гура А. Медведь. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь : в 5 т. / под ред. Н. И. Толстого*. Москва, 2004. Т. 3. С. 211–215.

3. Рудченко И. Народные южнорусские сказки. Киев, 1870. Вып. 2.

4. Шалак О. Ведмідь. *100 найвідоміших образів української міфології*. Київ : Орфей, 2002. С. 267–274.

5. Шапарова Н. С. Краткая энциклопедия славянской мифологии. Москва : Астрель «Русские словари», 2001. С. 353.

References

1. Berezovskyi I. (1979) *Ukrayinski narodni kazky pro tvaryn* [Ukrainian Folk Tales on Animals]. *Kazky pro tvaryn* [Tales on animals]. Kyiv: Naukova dumka.

2. Hura A. (2004) Medved [Bear]. *Slavianskie drevnosti. Etnolingvisticheskiy slovar: v 5 t.* [The Slavonic Antiquities. An Ethno-Linguistic Dictionary: in Five Volumes] (ed. by N. Tolstoy). Moscow, Vol. 3, pp. 211–215.

3. Rudchenko I. (1870) *Narodnyye yuzhnorusskie skazki* [South-Russian Folk Tales]. Kiev, Iss. 2.

4. Shalak O. (2002) Vedmid [Bear]. *100 nayvidomishykh obraziv ukrayinskoyi mifolohiyi* [The 100 Most Famous Characters of Ukrainian Mythology]. Kyiv: Orfey, pp. 267–274.

5. Shapirova N. (2001) *Kratkaya entsiklopediya slavianskoy mifologii* [The Concise Encyclopedia of Slavonic Mythology]. Moscow: Astrel «Russkie slovary», p. 353.

Summary

A bear is one of the main characters of folk zoology, imparted with anthropomorphic features, the symbolism of fertility, health, strength. He acts often as a head of forest animals. A bear is the most similar to a wolf, united with alike demonological and other beliefs. It has also a symbolic parallel with a cat. A bear image is presented in the brightest and diverse way in the Eastern and Southern Slavs.

A bear image is a personification of wealth, prosperity, fertility and fruitfulness. Marriage symbolism is inherent to it. A mummified bear (a man in a turned out pelt) at the wedding, Shrovetide, during the Easter feasts is an original wish of health, prosperity, fruitfulness, fecundity to its participants.

The bear image, its connection with the other characters of the tale are investigated. Cumulative structures, their types, functions of cumulation are analysed. The comparative characteristics of the structure of various variants of fairy tales of the same type are presented. They give an idea of the similarity and difference of each variant.

It is concluded according to the analysis of fairy tale variants:

1. A bear character is often a clumsy, terrible, improvident one, that's why he gets into the troubles.
2. A fox, domestic animals, a person are bear enemies.
3. A bear often hasn't leading parts in the fairy tale. Even if he is the main character, he hasn't many cues and volitional decisions.
4. A bear as a leading character often finishes the culmination of the events and a fairy tale plot with his actions — just crushes animals or they gain a victory over him.
5. Though a bear is a symbol of strength in notions and beliefs, he loses to weaker, but sly and wise forest inmates and also domestic animals.

A bear is a popular character in Ukrainian fairy tale tradition, in cumulative stories first and foremost. A bear image symbolizes strength in many cultures, however these ideas are not depicted in the fairy tales texts and a bear is described the most often as a stupid and clumsy animal.

Keywords: a bear, cumulative fairy tale, nomination, functions of fairy tale character.

ІНФОРМЕ